

لیکدانه‌وهی شیعری «هه‌لۆ» ی سواره له روانگه ی پینکهاته‌خوازیه‌وه

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۱/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۶/۱۵

جه‌عفهر قه‌هره‌مانی^۱

ماستهری زمان و ئه‌ده‌بی فارسی، ماموستای په‌روه‌رده، بوکان

کورتته

کارایی گپرانه‌وه له زمانی شیعردا له کۆنه‌وه باو بووه و گپرانه‌وه، گریدراو به کۆنترین ده‌قه‌کانه و له زۆربه‌ی ده‌قه‌کانی وه‌ک ئیلیاد و ئۆدیسسه‌ی هۆمیرۆس و به‌ردن‌نوسه‌کانی گلگامیش و هتد، رۆلی سه‌ره‌کیی بینوه. له‌م توێژینه‌وه‌یدا سه‌ره‌تا ئاوڕیکی کورت له‌ میژووی ریبازی پینکهاته‌خوازی ده‌دریته‌وه و پاشان به‌ پشت‌به‌ستن به‌ روانگه‌ی نووسه‌ری ناسراوی پینکهاته‌خواز، گریماس، پینکهاته‌ی شیعری گپرانه‌وه‌یی «هه‌لۆ» ی سواره ئیلخانی‌زاده شروقه‌ ده‌کری. له‌ لیکنده‌وه‌ی ئه‌و شیعره‌ به‌هۆی ئه‌وه‌ی بنه‌مای چیرۆکی هه‌یه، هه‌ر دوو توخمی «ده‌قی گپرانه‌وه» و «چیرۆک‌بیژ» بوونیان هه‌یه و به‌ وردی تاوتوئی ده‌کری. له‌م سه‌رده‌مه‌دا که‌متر ره‌خنه‌یه‌ک هه‌یه کاریکه‌ری و کاردانه‌وه‌ی بیروپای پینکهاته‌خوازی تیندا به‌دی نه‌کردی. شیعری هه‌لۆ، بریتیه‌ له‌ دیمه‌ن و روانگه‌ی جیاواز و دژواز بان‌ئامۆژگاری که‌ له‌ راستیدا تیشک ده‌خاته سه‌ر پانتایه‌کی به‌رز و ئارمانی له‌ تایه‌تمندیه‌کانی مرۆف و ئه‌و بابه‌ته‌ وه‌ک بایه‌خ به‌رز ده‌نرخینی. ویکه‌وتنی هه‌لۆ و قه‌له‌ره‌شه و ئاکار و سروشت و ره‌وشی جیاواز و دژواز، بابه‌تی ئه‌و شیعره‌ له‌خۆ ده‌گری. ره‌وتی گپرانه‌وه‌ ناراسته‌وخۆ زه‌ینی خوینته‌ر بۆ لای خۆی راده‌کیشی و ده‌یخاته‌ بیرکردنه‌وه. ره‌وتی چیرۆک له‌م شیعره‌ جووله‌کردن له‌ ئارامی و ئۆقره‌یی سه‌ره‌تایی به‌ره‌و هه‌لچوون و پاشان گه‌رانه‌وه‌ بۆ ئارامیه‌. ئه‌و چیرۆکه‌ خاوه‌نی که‌سایه‌تیه‌کی (character) و ده‌بینین که‌ به‌ شتیه‌یه‌کی کارا، کارتیکه‌ری له‌ سه‌ر رۆح و بیر خوینته‌ر هه‌بی. دیالۆگ به‌ شیوازیکی ئه‌ده‌بی به‌رپۆه‌ چووه‌ و رۆل، شوین و پینگی که‌سایه‌تیه‌ی هه‌لۆ و قه‌له‌ره‌شه‌ی نواندووه‌ و خوینته‌ر له‌ دژایه‌تی هزر و تیرامانی هه‌ر دوو که‌سایه‌تیه‌ی چیرۆک ناگادار ده‌کاته‌وه. لایه‌نی کۆمه‌لایه‌تی قاره‌مانی چیرۆک ئه‌ریتیه‌ و به‌ شیوازیکی هونه‌ری وینا کراوه. ژانری ئه‌ده‌بی

شعری «هەلۆ»، ئەدەبیاتی فیرکاری (Didactic Literature) له جۆری ته‌مسیل (Allegory) ه. وشه‌گه‌لی سه‌ره‌کی: شعری «هەلۆ»، پیکهاته‌خوازی، شعری گێرانه‌وه‌یی.

۱- سه‌ره‌تا

هه‌ر له‌ کۆنه‌وه‌ که‌لک‌وه‌ر گرتن و به‌کاره‌یتانی شیوازی گێرانه‌وه‌ له‌ شیعردا باو بووه و گێرانه‌وه‌ ته‌نیا تابه‌ت به‌ ئەدەبیاتی چیرۆک نییه. هه‌ر ئه‌و چه‌مکه‌ ره‌خنه‌ی شیعری گێرانه‌وه‌ به‌رز دهنرخینی. گێرانه‌وه‌، گری‌دراو به‌ کۆنترین ده‌قه‌کانی جیهانییه و له‌ زۆربه‌ی ده‌قه‌کانی وه‌ک ئیلیاد و ئودیسه‌ی هۆمیرۆس و به‌ردنووسه‌کانی گلگامیش و هتد، رۆلی سه‌ره‌کی بینه‌وه. بوونی توخمی ده‌قی گێرانه‌وه‌ و که‌لک‌وه‌ر گرتن له‌ توخم و شیوازه‌کانی چیرۆک، به‌ شیعری گێرانه‌وه‌یی له‌ رووی ره‌خنه‌ی پیکهاته‌یی گرنگیه‌کی تابه‌تی ده‌به‌خشێ و ئه‌و ده‌ره‌فه‌ته‌ به‌ شاعیر ده‌دا تا بیرۆکه‌ی تیرامان، باوه‌ر و هزر و ئیش و ژانه‌کانی خۆی له‌ چوارچێوه‌ی ده‌قی گێرانه‌وه‌ بۆ خوێنه‌ر بگێرێته‌وه.

۲- پیکهاته‌خوازی و روانگه‌ پیکهاته‌خوازه‌کان

له‌ ده‌قه‌ ره‌خنه‌یه‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه‌دا که‌متر ره‌خنه‌یه‌ک هه‌یه‌ کاربگه‌ری و کاردانه‌وه‌ی بیرورای پیکهاته‌خوازه‌کانی تیدا به‌دی نه‌کردی. لیکدانه‌وه‌ی پیکهاته‌یی به‌ تابه‌ت له‌ بواری به‌ره‌مه‌کانی گێرانه‌وه‌یی، وه‌ک یه‌کیک له‌ سه‌رسوورپتترین ده‌ستکه‌وته‌کانی ره‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی هاوچه‌رخ ده‌ستنیشان ده‌کری. زاراوه‌ی «گێرانه‌وه‌ناسی» یه‌که‌م‌جار تیزفیتان تۆدۆرۆف به‌کاری هێنا و له‌ راستیدا ده‌بی ئه‌و به‌ داهینه‌ری ئه‌و زاراوه‌یه‌ بناسی. ده‌کری گێرانه‌وه‌ناسی به‌ لقی‌ک له‌ نیشانه‌ناسی بزانی که‌ تیده‌کۆشی تاکوو پیکهاته‌وه‌ په‌یوه‌ندییه‌ ناوه‌کیه‌کانی نیشانه‌کان له‌ ده‌قدا بدۆزیته‌وه. تۆدۆرۆف ئه‌و زاراوه‌یه‌ی له‌ کتییی بووتیقای به‌ره‌مه‌می خۆیدا پێشنیار کرد و ژرار ژنت له‌ سالی ۱۹۸۳ له‌ وتاری «وته‌ی نویی گێرانه‌وه‌یی چیرۆکی» دا ئه‌و زاراوه‌یه‌ی پێناسه‌ کرد (سیدحسینی، ۱۳۸۷: ۱۱۵۹).

پیکهاته‌خوازی بیرورایه‌که‌ که‌ به‌ لیکدانه‌وه‌ی دیارده‌کان، سه‌رنجی بنه‌مای یاسا و نه‌ریت و نموونه‌گه‌لیک ده‌دا که‌ پیکهاته‌ی بنه‌رته‌ییانی خولقاندووه. ئه‌و شیوازه‌، بابه‌ت و لکه‌ جۆراوجۆره‌کانی زانستی و دیارده‌کانی هه‌بوو له‌واندا وه‌ک

كۆمه‌لیکی پینکها‌توو له توخمه‌کانی پینک‌گریدراو پیناسه ده‌کا. تابه‌تمه‌ندیی ئه‌و شیوازه له‌وه‌دایه که توپزه‌ران دیارده‌کانی جۆراوجۆری زانستی خۆیان به شیوه‌ی سه‌ربه‌خۆ و جیاواز له‌یه‌کنتر لیک‌ناده‌نه‌وه، به‌لکو وه‌رده‌م هه‌ول ده‌دن دیارده‌یه‌ک له‌په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل کۆمه‌لیک له‌دیارده‌کانی تر که به‌شیک له‌په‌یکه‌ره‌ی ئافران‌دراوه، شرو‌فه‌ بکه‌ن» (بالایی و کوی‌پرس، ۱۳۷۸: ۲۶۷).

له‌ راستیدا پینکها‌ته‌خوازه‌کان به‌ شوین دیتنه‌وه‌ی پینکها‌ته‌گه‌لیکی یه‌کده‌ست له‌ ئاستی جیهانی بۆ جۆره‌کانی جیاوازی گێرانه‌وه‌ن، به‌ شیوه‌یه‌ک که شیوا‌ی که‌لک‌وه‌رگرتن و کاریگه‌ری له‌ سه‌ر جۆره‌کانی جیاوازی گێرانه‌وه‌یی هه‌بی. ره‌نگه‌ بکری گێرانه‌وه‌ ساکارترین شیوا‌ز بۆ ده‌ربرینی ده‌قیکی بی که‌ چیرۆکیک ده‌گێرته‌وه‌ و چیرۆک‌بیژی هه‌یه.

یه‌که‌م جار پینکها‌ته‌خوازه‌کانی رووس، دوو به‌شی گێرانه‌وه‌یان له‌یه‌ک جیا‌کرده‌وه‌ و هه‌ر گێرانه‌وه‌یه‌ک پینکها‌توو له‌ دوو روو‌کار ده‌زانن: چیرۆک و گه‌لاله. به‌ بروای ئه‌وان چیرۆک کۆمه‌لیک رووداوه، له‌ سه‌ر بنه‌مای به‌رده‌وامی و یه‌ک‌له‌دوو‌یه‌ک‌هاتنی زنجیره‌یه‌کی زه‌مه‌نی - پینک‌گریدراو. گه‌لاله، ئافران‌دنه‌وه‌ی هونه‌ری رووداوه‌کان، له‌ ده‌قی گێرانه‌وه‌یه‌ (مکاریک، ۱۳۸۴: ۲۰۱ و اخوت، ۱۳۷۱: ۱۵).

تویژینه‌وه‌ی ئه‌و گرووپه‌ له‌ بواری گێرانه‌وه‌دا رۆلیکی له‌به‌رچاو و شیوا‌ی له‌سه‌ر پینکها‌ته‌وتنی بیرو‌که‌ی گێرانه‌وه‌ناسی بووه. گه‌لاله، سه‌ره‌کیتین توخمی گێرانه‌وه‌ و گرنگترین به‌شیک له‌ شیک‌ردنه‌وه‌کانی پینکها‌ته‌خوازه‌کان له‌ بواری جۆره‌کانی ده‌قی گێرانه‌وه‌یه‌ که لیکۆلینه‌وه‌ی له‌سه‌ر ده‌کری. چیرۆک، به‌رده‌وامی و به‌دوو‌یه‌ک‌هاتنی به‌ره‌ودوایی زه‌مه‌نی رووداوه‌کانه‌ و گه‌لاله، گێرانه‌وه‌ی رووداوه‌کان به‌ پالپشتی به‌ په‌یوه‌ندییه‌کانی هۆ و به‌رهۆیه (فورستر، ۱۳۸۴: ۱۱۸). به‌ پشت‌به‌ستن به‌م سه‌ره‌تایه، گه‌لاله، بنه‌مای گێرانه‌وه‌ پینک‌دیتی، چونکه‌ سه‌به‌یه‌تی زه‌مه‌نی و په‌یوه‌ندیی هۆ و به‌رهۆ له‌ نیوان رووداوه‌کان وه‌ک ته‌نافیکی نادیار، رووداوه‌کانی چیرۆک پینک‌گری ده‌دا (مستور، ۱۳۸۷: ۱۴ و داد، ۱۳۸۳: ۲۷۴). یه‌که‌م گێرانه‌وه‌ناس که له‌ ریوازی پینکها‌ته‌خوازی به‌ تاوتوی کردنی گشت جۆره‌کانی گێرانه‌وه‌، پلانیک‌ی نووی و گشتی ئاراسته‌ کرد، ولادیمیر پراپ بووه گرینگترین به‌ره‌مه‌می ئه‌و له‌م بواره‌دا مۆرفۆلۆجیی چیرۆکی په‌ریکانه. تویژینه‌وه‌ و پرسیاره‌کانی پراپ له‌ بواری کۆمه‌له‌ چیرۆکه‌کانی فۆلکلۆری رووس، یه‌کیک له‌

به‌نرخترین توپژینه‌وهه کانی پیکهاته‌خوازه کان له بواری چیرۆکدایه و وه ک مؤدیل، بۆ زۆربه‌ی ریوارانی ئه‌و ریازه ئه‌ده‌بییه، به‌تایبه‌ت گریماس، که‌لکی هه‌بووه (پراپ، ۱۳۶۸: ۱۶۲).

ئالیژ یرداس ژولین گریماس نیشانه‌ناسی لیتوانیایی (له‌دایکبوی ۱۹۱۷) ناسیاوترین نیشانه‌ناسی ئه‌و سه‌رده‌مه‌یه. گێرانه‌وه‌ناسیکی پیکهاته‌خوازه له بواری گێرانه‌وه‌ناسی که زۆر توپژینه‌وه‌ی له سه‌ر نمونه‌گه‌لیکی ناسراو به‌مه‌به‌ستی شیکردنه‌وه‌ی جوۆره‌کانی جیاوازی گێرانه‌وه‌ه، به‌ئه‌نجام گه‌یاندوووه. ئه‌و پاش بلاو کردنه‌وه‌ی واتاناسی پیکهاته‌یی (۱۹۶۶) و له‌باره‌ی واتاوه (۱۹۷۰) وه‌کوو گرنگترین تیۆریزان ناسرا و ناوی ده‌رکرد.

ئهم توپژینه‌وه‌یه به‌که‌لک‌وه‌ر گرتن له روانگه و نمونه‌کانی نووسه‌ری ناسراوی پیکهاته‌خوازی، گریماس پیکهاته‌ی شیعی «هه‌لۆ»ی سواره ئیلخانی زاده شروڤه ده‌کا. له لیکدانه‌وه‌ی گه‌لاله‌ی گێرانه‌وه‌یی ئه‌و شیعه، به‌هۆی ئه‌وه‌ی بنه‌مای چیرۆکی هه‌یه، هه‌ر دوو توخمی «ده‌قی گێرانه‌وه» و «چیرۆک‌بیژ» بوونیان هه‌یه. له‌بابه‌تی گێرانه‌وه‌یی ئه‌و شیعه ده‌بی ئه‌و دوو توخمه یانی پیکهاته‌ی گێرانه‌وه‌یی و چۆنیستی ده‌برین لیک‌بدرینه‌وه. له ریازه ئه‌ده‌بییه کاند، ریازی پیکهاته‌خوازی زۆرتر گریدارا به‌گێرانه‌وه‌ بووه و پیکهاته‌خوازه کان توپژینه‌وه‌ی زۆر به‌ربلاویان له بواری گێرانه‌وه‌ به‌ئه‌نجام گه‌یاندوووه.

۳- پێشینە‌ی لیکۆلینه‌وه

له ئه‌ده‌بیاتی کوردیدا، لیکۆلینه‌وه‌یه‌ک به‌شیوه‌ی زانستی له بواری لیکدانه‌وه‌ی پیکهاته‌ی شیعی گێرانه‌وه‌یی «هه‌لۆ»ی سواره و تاوتوئی کردنی له روه‌ی شیوازی پیکهاته‌خوازییه‌وه ئاراسته نه‌کراوه. ده‌کرێ ئهم توپژینه‌وه‌یه وه‌ک یه‌که‌م هه‌ول له بواری لیکدانه‌وه‌ی پیکهاته‌ی شیعی «هه‌لۆ» له رونگه‌ی پیکهاته‌خوازییه‌وه ده‌ستیشان و پیناسه‌ بکردری.

۴- لیکدانه‌وه‌ی پیکهاته‌ی شیعی «هه‌لۆ»

دوو پات‌کردنه‌وه‌ی واتا له‌مێژینه‌کان، به‌وه‌م‌ه‌رجه‌ی به‌شیوازیکی هونه‌ری-ئه‌ده‌بی و نوێ بی، ته‌نیا توژیکیش له‌با‌ه‌خی به‌ره‌مه‌ی ئه‌ده‌بی دوو پات‌بووه‌ که‌م ناکاته‌وه. نمونه‌ی ئه‌و جوۆره دوو پات‌بوونه‌وه‌یه له ئه‌ده‌بیاتی جیهانی و به‌تایبه‌ت ئه‌ده‌بیاتی

کوردی زۆرن.

یه‌ کینک‌ له‌م به‌ره‌مانه‌ که‌ له‌ ژیر‌ کاریگه‌ری به‌ره‌مه‌ کانی پینشو و جاریکی‌ تر دووپات‌ بووه‌ته‌وه‌، شیعری‌ گنپ‌انه‌وه‌یی و چیرۆکی «هه‌لۆ» یه‌. سه‌ره‌تای‌ ئافراندن و پیناسه‌کردنی‌ ئه‌و شیعره‌ ده‌ گه‌رته‌وه‌ بۆ‌ ئه‌ده‌بیاتی‌ رووسی و چیرۆکی «کچی سه‌روان» نووسراوه‌ی‌ پووشکین. خانله‌ری‌ مامۆستای‌ ناسراوی‌ ئه‌ده‌بی فارسی‌ له‌ سالی (۱۳۱۸ هه‌تاوی) هۆنراوه‌ی «هه‌لۆ»ی‌ له‌ ژیر‌ کاریگه‌ری‌ ئه‌و چیرۆکه‌ هۆندۆته‌وه‌. له‌ ره‌وایه‌تیک‌ی‌ که‌دا ئاماژه‌ کراوه‌ که‌ خانله‌ری‌ ئه‌و شیعره‌ی‌ به‌ چاولینکه‌ری‌ له‌ شیعری «قه‌له‌ر‌شه‌ و بازی‌ سپی»ی‌ شاعیری‌ ناوداری‌ ئه‌ده‌بیاتی‌ فارسی، عونسوری، که‌ له‌ سه‌ده‌ی‌ پینجی‌ کۆچیدا‌ ژیاوه‌، هۆندۆته‌وه‌ (یوسفی، ۱۳۷۱: ۶۸۷).

هاوده‌نگ‌ له‌ گه‌ل‌ ئه‌ده‌بیاتی‌ فارسی‌ له‌ ئه‌ده‌بیاتی‌ کوردیشدا‌ هه‌ژار‌ موکوریانی وه‌ک‌ یه‌ که‌م‌ شاعیر‌ له‌ ژیر‌ کاریگه‌ری‌ ئه‌و هۆنراوه‌یه‌ («هه‌لۆ»ی‌ خانله‌ری) شیعری‌ به‌ ناوبانگ‌ و پرواتای «هه‌لۆ»ی‌ به‌ دنیای‌ شیع‌ر و ئه‌ده‌بی کوردی‌ ناساند. شیعری «هه‌لۆ» وه‌ک‌ یه‌ کینک‌ له‌ شاکاره‌ ئه‌ده‌بییه‌ کانی سه‌ده‌ی‌ هاوچه‌رخ‌ ناسراوه‌. هۆنراوه‌یه‌ که‌ سه‌مبولیک‌ که‌ له‌ سه‌ر‌ بنه‌مای‌ و تووێژی‌ قه‌له‌ر‌شه‌ و هه‌لۆ‌ پینکهاته‌وه‌. مامۆستا‌ هه‌ژار‌ له‌ و تاقمه‌ شاعیرانه‌یه‌ به‌ لایه‌نی‌ گنپ‌انه‌وه‌یی‌ شیع‌ر سرنج‌ ئه‌دا و گنپ‌انه‌وه‌ و چیرۆک‌بێژی‌ له‌ شیع‌ره‌ گنپ‌انه‌وه‌یه‌ کانی‌دا به‌ شێوه‌یه‌ که‌ که‌ به‌ که‌لک‌ وه‌ر‌گرتن‌ له‌ پینکهاته‌ی‌ گنپ‌انه‌وه‌، و تووێژ، روانگه‌ و ناساندن، و پینه‌یه‌کی‌ جیاوازی‌ تیدا‌ ده‌خولقی. له‌ ئه‌ده‌بیاتی‌ کوردیدا‌ جاریک‌ی‌ تر‌ به‌ بیر‌ی‌ ناسک‌ و پینووسی‌ خولقیته‌ری‌ شاعیری‌ نوێخوازی‌ موکوریانی، سواره‌ ئیلخانی‌زاده، شیعری «هه‌لۆ» نوێ‌بوونه‌وه‌یه‌کی‌ تری‌ به‌ خۆوه‌ دیت. سواره‌ به‌ چاولینکه‌ری‌ و کاریگه‌ری‌ی‌ شاعیرانی‌ هاوچه‌رخ، زۆر‌ پسپۆرانه‌ ده‌قی‌ مه‌سنه‌ویی «عقاب»ی‌ خانله‌ری‌ و هه‌ژاری‌ به‌ زمانی‌ کوردی‌ دارشته‌وه‌. ئه‌وه‌ی‌ که‌ هه‌ر‌ له‌ سه‌ره‌تا‌ سرنج‌ی‌ خوێنه‌ر‌ بۆ‌ لای‌ خۆی‌ راده‌ کیشی‌ ئه‌و مزاره‌یه‌ که‌ خوێنه‌ر‌ له‌ به‌راوردی‌ ده‌قی‌ سه‌ره‌کی‌ شیعری «عقاب»ی‌ خانله‌ری‌ و «هه‌لۆ»ی‌ سواره‌ هه‌ست‌ به‌م‌ جیاوازیه‌ ده‌کا‌ که‌ سواره‌ له‌ زۆر‌ جێ‌ بۆ‌ جه‌خت‌کیشان‌ له‌ سه‌ر‌ بابه‌تیک‌ چه‌ند‌ دپ‌ریکی‌ به‌ ده‌قی‌ سه‌ره‌کی‌ هۆنراوه‌ که‌ لکاندووه‌. له‌م‌ شیع‌ره‌دا‌ شیک‌ر‌دنه‌وه‌ و ئال‌وگۆر‌ به‌ هۆی‌ شیاو‌ و له‌ بار‌بوونی‌ به‌ستینی‌ ده‌قی‌ گنپ‌انه‌وه‌یی‌ به‌ کارهاتووه‌، که‌ له‌ کاتی‌ وه‌ر‌گنپ‌رانی‌ ده‌قی‌ک‌ ئه‌و ده‌رفه‌ته‌ بۆ‌ وه‌ر‌گنپ‌ر‌ ده‌ره‌خسی‌ هه‌ر‌ بابه‌تیک‌ که‌ به‌ پینوستی‌ بزانی‌ به‌ ده‌قی‌ سه‌ره‌کی، به‌ مه‌به‌ستی‌ پ‌ر‌ و اتا‌کردنی‌ بابه‌تی‌ سه‌ره‌کی، بلکیندری. بۆ‌ نموونه‌ له‌ سه‌ره‌تای‌ ئه‌و هۆنراوه‌یه‌ بابه‌تی‌ پتوه‌لکاو‌ به‌ ده‌قی‌ سه‌ره‌کی

شاعری «عقاب» زور زوو ههست پنده کری. ئەو چەند دێرە لکیندراو ه سەرەتای هۆنراو ه که له زانستی جوانکاریدا به رازە ی سەرەتای پر و اتا (براعت استهلال) پیناسە دە کری. خوینەر تەنیا به خویندنهو ه ی ئەو چەند دێرە به واتا و ناوەرۆکی گشتی و په یامی سەرە کی هۆنراو ه که دە گا.

ناوەرۆکی ئەو چەند دێرە زۆر کراو ه ی سەرەتای هۆنراو ه که بریتیه له: وهسفی وهرزی سارد و رهنگ زهردی پاییز که سه مبولی له ناوچوون و سەرەتای مردنی بیدهنگی سروشت و وهسفی ترس و دلەراو که ی بیر کردنهو ه له مردن و گریان بۆ تەمەنی له دەست چوو یه. له م وهسفه دا هه تاو هاو نا ههنگ و هاو دهنگ له گەل مردنی سروشت، کز و سه رسوو رماو و کروشە مه کردو و په یکه ری له ش به باری بۆ سووچیکی پانتای بی سنووری ئاسمان ده کیشی و وینه یه کی لپاولپ له بی هیزی وینا ده کا.

پاییزه دار و دهون بی بهرگه دل په شو کاوی خه یالی مه رگه هه رگه لایی که له دار ی دهو هری نوو سراو یکه به ناخوش خه وهری تاو هه ناوی نیه و مات و په شیو لهشی زاماری ده کیشیته نشیو رۆژپه ره، سارده کزه ی بای زریان کاته بۆ ژینی له دهست چوو گریان

جاریکی تر له کۆتایی ئەو هۆنراو ه یه دا، دێرێکی لکیندراو دهستنیشان ده که ین که وه ک شابه یتیک (شاعیر بۆ نامۆژگاری) هۆنراو ه که ی پێ کۆتایی هاتوو ه. ده توانین بلیین ئەو دێرە له دهقی فارسی هۆنراو ه ی «عقاب» ی خانله ری دا نیه و هه لقولاوی زهینی خولقینه ری سواریه یه. به پینی زانستی جوانکاری ئەو دێرە رازە ی جوانی کۆتایی هه یه.

لای هه لۆی به رزه فری به رزه مژی چۆن بژی شه رته نه وه ک چهنده بژی

گریماس توخمه کانی گپړانه وه (له سه ر بنه مای په یو هندی و دژایه تییه ک که له گەل یه ک هه یانه) له شه ش خالدا دابه ش ده کا:

- ۱- پالهوان (قاره مان) ۲- بابه ت ۳- بنیری په یام
 ۴- وه رگری په یام ۵- یارمه تیده ر ۶- نه یار

نیره ر (گه یینه ر)؛ مرۆیه ک، شتیک یان هه ستیکه که بابه تیکی ناسراو و دهستنیشانکراو به قاره مان ده گه یه نی.

پالهوان: قاره مانی دهقی گێرانه وه بیه و به رای گریماس هه ندی جار وه رگره و هه ندی جار وه رگر نییه.

بابهت: ئامانجیکه بۆی تاريف ده کری.

وه رگر: زۆر جار قاره مانه، بابه تیک که ئامانجی ئه وه وه ریده گری و به شوین ئه ودا ده روا.

یارمه تیده ر: هیزیکه یارمه تی پاله وانی چیرۆک ده دا تا به ئامانج بگا.

نه یار: هیزیکه له گه یشتنی قاره مان به ئامانج به رگری ده کا. به واتایه کی که، که سایه تی سه ره کی به شوین وه ده ست هینانی مه به ستیکی تایه تییه و له گه ل خۆراگری نه یار رو به روو ده بی، هیزیکی پته و و قایم (بنیر) ئه و بۆ مه ئموورییه ت ده نیی. ئه و ره و ت و ره واله وه رگریکیشی هه یه (مکاریک، ۱۳۸۴: ۱۵۲).

یارمه تیده ر و نه یار ده کری مرۆف نه بن، به لکوو بیر و هزر، هه ست، هیز یان بی هیزی ده توانی وه ک یارمه تیده ر و نه یار له گێرانه وه دا بوونیان هه بی و یارمه تیده ری قاره مان بن، یان له گه یشتنی قاره مان به ئامانجی به ربه ست دروست بکه ن. هه ره وها نی ره ر زۆر جار هه ستیک یان تایه تمه ندیه کی زاتییه و به شیوه ی سرشتی له هه موو مرۆفه کاندای بوونی هه یه و سه رچاوه ی زۆریک له هه و له کان بۆ گه یشتن به ئامانجه جۆراو جۆره کانه. به پیتی روانگی گریماس، جاری وایه هه ر شه ش توخم له ده قینکی گێرانه وه دا بوونیان هه یه و جاری واشه ته نیا چه ندیان بوونی هه یه.

گریماس، توخمه کانی گێرانه وه یی له سه ر بنه مایه کی که هه ر کام به بابه تیکی تایه ت په یوه ندییان هه یه، به سی گروپی گشتی دابه ش ده کا:

۱- په یوه ندیی و یست و ئاره زوو (تامه زرۆیی)

۲- په یوه ندیی که سایه تییه کان له گه ل یه ک

۳- په یوه ندیی شه ر (په یکار) (احمدی، ۱۳۸۰: ۱۶۳).

هه ر وه ک ئاماژهی پیکرا، گریماس توخمی گێرانه وه یی له سه ر بنه مای په یوه ندی و دژایه تییه کی دوولایه نه، که له گه ل یه ک هه یانه، بنیات ناوه. ئه و په یوه ندیه دوولایه نانه بریتین له سی جۆری: ۱. دژواز (متناقش) ۲. لیک دژ (متشاد) ۳. دژ (مخالف).

په یوه ندیی دژواز: هه ر کام له که سایه تییه کان و زۆر جار و اتا کان پیشیلکه ری بوونی یه کن.

په یوه ندیی لیک دژ: په یوه ندیه که هه بوونی یه ک تاک یان و اتا، هۆی نه بوونی

تاك يان و اتاكه‌ی بهرامبەری بێ و ئەو دوولایەنە نەتوانن لە گەل یەك تەبا بن. پەيوەندی دژ: ھەروەھا ھەر كام لەو كەسایەتییانە كە رووبەرۆوی یەك جیان گرتوو، بۆ دروست كەردنی بەربەست بۆ بە ئامانج نەگەشتنی یە كتر تیدە كۆشن (اخوت، ۱۳۷۱: ۶۵).

بەپیتی بیرۆكە‌ی گریماس لە زۆربە‌ی چیرۆك و رەوايەتە كاندا، رووبەرۆوبوونەوێكانی دوولاییی، لە جۆری دژواز و لیک‌دژە، وەك: مەرگ و ژیان، زانیی و نەزانی. لە سەر ئەو بنەمایە، دەقەكانی گێرانیووی بە بێ بوونی ئەو رووبەرۆوبوونەوانە هیچ تاموچێژ و گپ و تین و ورووژەیه‌کی بۆ خوینەرانی خۆی پێ نابی. ھەر چەندە ژمارە‌ی ئەو پەيوەندیانە لە دەقی گێرانیووییدا زۆرتر بێ، رادە‌ی راستەقینەبوونی ئەوان زۆرتر دەبێ، چونكە بوونی ئەو رووبەرۆوبوونەوێكە لە دەقی گێرانیووی لاسایی كەردنەوێكە لە دونیای راستەقینەدا. كەوابوو دەكرێ بوتری كە ئەو دەرڤەتە بۆ ئەو دەقە (چیرۆك و دەقی گێرانیووی) ھەیه كە رەوتە جۆراو جۆرەكانی ژیان لە گەل یەك ھەلبەسەنگینی و لە ناو یە كدا لیکیان بداتەوێ. گریماس بەرەودوایی (Sequence) پیکھینەری شیوازی گێرانیووی بە سێ گروپی گشتی دابەش كەردوو:

بەرەودوایی جیبەجێكاری (بەرپۆبەری): كە بە بوار رەخساندنی ئەر كە كان، رۆلە تاییەتییە كان، كەردە كان یان بەرپۆبەردنی مەئمووریەتیک گری دراو.

بەرەودوایی پەیمانێ: ئەر كێك دەخەرتە سەر دەقی گێرانیووی (دۆخی چیرۆك بەرەو ئامانجێك رینۆینی دە كا) وەك ھەلسان بۆ ئە نجامدان (بەرپۆبەردنی) یان بەرپۆبەردنی كاریك.

بەرەودوایی دابەران یان جیاكەرەو: رینۆینی لەسەر گۆرانیكارییە كانی بارودۆخ و یان دۆخیك دە كا كە ھەلگری گۆرینی فۆرمە كانی جیاواز و جۆراو جۆرە (ئەرینی، نەرینی، یان پیچەوانە) (اخوت، ۱۳۷۱: ۶۶).

بەرەودوایی جیبەجێكار، تان و پۆی سەرەكیی چیرۆك دروست دە كا و پیکھاتە‌ی گێرانیووی چیرۆك پشتی بەو بەستوو، بەلام لە روانگە‌ی میتۆدۆلۆژیکەو، بەرەودوایی پەیمانێ یان ئامانجدار لەو گرنگترە؛ چونكە دەرەخات دۆخە كان لە خودی خالی سەترالی تان و پۆدا نین، بەلكوو ئەوێ ئیمە بە دۆخی ناوڤیر دەكەین، بە واتای پەسەند كەردن یان رەت كەردنەوێ پەیمانە، بە بۆچوونی گریماس زۆربە‌ی چیرۆكە كان لە دۆخیكی نینگەتیشەو بەرەو دۆخیكی پۆزیتیڤ ھەنگاو

- ده‌نین. به‌پیی روانگه‌ی گریماس هه‌ر گپړانه‌وه‌یه‌ک له‌چهند لېكدانه‌وه‌ی جیا‌واز پېنکهاته‌وه‌وه که‌کۆی ئه‌وان به‌ره‌ود‌وا‌یه‌ک له‌چیرۆ‌ک‌دا به‌دی دیتن.
- گریماس ئه‌و لېكدانه‌وانه‌ی به‌سێ‌گروپی گشتی دابه‌شکر‌دو‌وه:
- ۱- لېكدانه‌وه‌ی وه‌سفی: دۆ‌خیک و پینگه‌یه‌ک شی ده‌کاته‌وه.
  - ۲- لېكدانه‌وه‌ی بارودۆ‌خ: دۆ‌خیک ده‌ست‌نیشان ده‌کا.
  - ۳- لېكدانه‌وه‌ی تپه‌ر: به‌به‌رپۆ‌ه‌چوون و به‌رپۆ‌ه‌بردنی ئیشیک ناما‌ژه‌ده‌کا (اسکولز، ۱۳۸۳: ۱۴۷).

۵- شیکردنه‌وه‌ی پېنکهاته‌یی شیعی گپړانه‌وه‌یی «هه‌لۆ»

۵-۱- کورت‌ه‌یه‌ک له‌شیعی «هه‌لۆ»:

هه‌لۆ له‌وه‌ی ده‌وری لاوی به‌سه‌ر چووه‌خه‌مباره‌و له‌ناخۆ‌شترین ده‌ور و دۆ‌خی ژیان (پیری و نزی‌ک‌بوونه‌وه‌له‌مردنه) به‌سه‌ر ده‌با. بۆ‌رز‌گار‌بوون له‌و‌جۆ‌ره‌بیره‌ئالۆ‌زانه‌که‌میشکی هه‌ژاندووه‌هه‌لده‌فری و هیلانه‌جی دیلێ. هه‌لفرینی هه‌لۆ به‌رامبه‌ر له‌گه‌ل‌کار‌دانه‌وه‌ی بوونه‌وه‌رانی سه‌ر‌عه‌رز‌بوو، که‌هه‌ر کام له‌ترسی گیانیان له‌کون و قوژبن‌خۆیان‌حه‌شار ده‌دن. له‌به‌رامبه‌ر هه‌لۆ‌ی به‌رز‌ه‌فردا، باس له‌قه‌له‌ر‌ه‌شه‌ده‌کری؛ قه‌له‌ر‌ه‌شه‌یه‌کی‌ناحه‌ز و نا‌پیک و گه‌نده‌ل که‌ده‌ور‌وبه‌ری ئا‌وا‌ییه‌کان شوینی‌حه‌سانه‌وه‌و ژیان به‌سه‌ر‌برد‌یتتی. هه‌لۆ که‌بۆ‌چاره‌ی ته‌مه‌نی کورتی به‌شوین دیتنه‌وه‌ی رازی رز‌گارییه، کاتیک قه‌له‌ر‌ه‌شه‌ی هه‌ل‌نیش‌توو له‌سه‌ر داریک ده‌بینی، خیرایه‌کی له‌ئاسمانه‌وه‌به‌توندی به‌ره‌و‌قه‌له‌ر‌ش‌شۆ‌ر ده‌بیتته‌وه‌و به‌ناچاری په‌نای بۆ‌دیتی. بارودۆ‌خی قه‌له‌ر‌ه‌شه‌له‌به‌رامبه‌ری هه‌لۆ و هه‌لسو‌که‌وتی شی‌وا‌ی سروشتی ئه‌وه. قه‌له‌ر‌ه‌شه‌به‌رامبه‌ر به‌هه‌لۆ ده‌سته‌ونه‌زه‌ر را‌وه‌ستا، به‌لام له‌ناخیدا‌بیر له‌بابه‌تیک‌تری ده‌کاته‌وه. هه‌لۆ به‌هۆ‌ی پیری و ترسی‌بیر‌کردنه‌وه‌له‌مردن، به‌کزی و خه‌مناکی دیتته‌قسه. به‌زمانیکی ساکار و چاره‌لێ‌پرا‌و ئه‌وه‌ی له‌باوکی سه‌باره‌ت به‌ته‌مه‌ندر‌پۆ‌ری قه‌له‌ر‌ه‌شه‌بیس‌ت‌بو‌وی ده‌یگ‌پ‌ر‌پته‌وه‌و رازی ته‌مه‌ندر‌پۆ‌ریان لێ‌ده‌پرسێ. هه‌لۆ به‌لێن به‌قه‌له‌ر‌ه‌شه‌ده‌دا که‌قسه‌که‌ی وه‌گرێ.

پاشان بۆ‌شوین‌تیک‌ی بۆ‌گه‌نی‌وی قه‌راخ‌ئا‌وا‌یی رینوینی ده‌کا. شوین‌تیک‌ی پرا‌وپر له‌که‌لاکی بۆ‌گه‌نی‌و و په‌ین‌وپال. قه‌له‌ر‌ه‌شه‌له‌و‌که‌لاکه‌تۆ‌پیا‌وه‌ده‌خوا و دا‌واله‌هه‌لۆ ده‌کا ده‌س له‌راو‌هه‌ل‌گرێ و ئه‌و‌جۆ‌ره‌خواردنه‌بۆ‌خۆ‌ی هه‌ل‌ب‌پ‌ری. هه‌لۆ به‌دیتنی ئه‌و شوینته‌و ئه‌و‌جۆ‌ره‌خواردن و ژیان به‌سه‌ر‌بردنه‌بیزارییه‌کی ته‌واو، بیر و هۆ‌شی

ده تهنی. لهه شویتهدا ناسه واریک لهو هه موو شان و شکویه ی له ناسمانی به ریندا بووی ناینی. هه لئو لهه دوو رییه رامابوو، کامیان بگریته بهر و کامیان هه لئو ری. له لایه ک ته مهنی دریژ و خواردنی که لاکی بؤ گهنیو، له لایه کی ته مهنی کورت و بهرزه فرین و سهر بهستی. نهو چه شنه بیر کردنه وانه ناخی هه لئو ده هاژاندا. له پر هه لئو بهره و ناسمان هه لده فری و قهله ر شه سهری سوړ ده مینتی. هه لئو سهر بهرزه له پانتای ناسمان و چاره نووسدا بؤ هه تاهه تایه نوقم ده بی.

هه لئو لهه هونراو هیه دا هیمای مرؤفیکی سهر بهست و ته مهن کورته که بؤ ته مهنی دریژ په نا بؤ هه موو جوړه سوو کی و سهر شو رییه ک نابا. به پیچه وانه وه قهله ر شه هیمای مرؤفیکی بی بایه خه که ته مهنی کی دریژ و بی به های هیه. به واتایه کی که، له ده قه نه ده بییه کانداهه لئو به سه مبولی بایه خی راو هستاو، وینه یه کی رووله گه شه و زیندوو لهو تاکانه ی که گیانیان له ری بایه خه پیروژه کانداهه به خشن و ته مهنی کورت و پر له سهر بهرزی به سهر ته مهنی دریژ، به لام بی که لک و بی بایه خدا بهرزه دنر خینن. هه لئو، ژیانی له گه نداو هه لئو ری و بیر و باوه ری که م بژی و که ل بژی وه ک په یامیک به هؤ گرانی ده سه لمینتی. هه لئو بهره و ناسمانی بهرزه ده فری، خواز یاره دوا ی مردنیش کفنی مهرگی هه وری سپی بی و پاشان له پانتای بی سنووری ناسماندا بؤ هه تاهه تایه نوقم ده بی.

نهو وینه یه ی که له خویتدنه وه ی شیعری هه لئو له می شکماندا ده خولقی، دوو جوړه ژیانی دژبه یه کی هه لئو و قهله ر شه یه که له راستیدا هیمایه که له دژبه تی بهر ده وامی چاکه و خراپه، جوانی و ناحه زی، رووناکی و تاریکی و بهرزی (فه زیله ت) و نزمی (پهستی). لهه شیعره دا شاعیر، خواز یاران و خاوه نانی دنیا به توپیو خور ده شو بهینتی. له راستیدا دوو سفه تی سهره کی هؤ گرانی دنیا (که قهله ر شه نه مادی نهو تاقمه مرؤفانه یه) گهنده خوری و سهر شو رییه.

۶- شیکر دنه وه ی پیکهاته ی شیعری «هه لئو» له سهر بنه مای بیر وکه ی گریماس

به پیتی روانگه ی گریماس، ته و او کارا کان لهه شیعره گپړانه وه بییه دا بوونیان هه یه:

۱- قاره مان: هه لئو یه: لهه شیعره گپړانه وه بییه دا قاره مان، هه لئو یه و بؤ گه یشتن به نامانج یانی دیتنه وه ی ریگا چاره یه ک بؤ رزگار بوون له مردن و ته مهنی کورت هه ول ددها و تیده کوشی.

۲- بنیری په یام: ههستی هه لئو یه: هتزیک که هه لئو به شوین نامانجدا هان ددها،

ههستی ئه وه. ئاواتی هه‌لۆ دیتنه وهی ریگا چاره یه که و ئه و وردبوونه وه یه له ناخییه وه سه رچاوه ده گری.

۳- یارمه تیده ر: راویژ و وریایی هه‌لۆ یه: قه‌له‌ره شه یه که بۆ گه یشتن به ئامانج هه‌لۆ یارمه تی ده‌دا تا له بهینی ژیا نی به سه ره به رزی له ئاسمان و ژینی په ست و ناحه زی قه‌له‌ره شه، هه‌لفرین هه‌لبژیری. بابه تی ناسین: دیتنه وهی ریگایه ک بۆ ته مه ندریژی و رزگار بوون له مردنه.

۴- وه رگر: هه‌لۆ یه: ئه وهی له مه سیری رووداو ده بیینی، ده بی په ندی لی وه ر بگری (مردن یان ژیا نی وه ک قه‌له‌ره شه) و هیزی دژ به ر حه زی ده روونی هه‌لۆ یه (ته مه ندریژی).

ئه و شیعه گێرانه وه یه دوو جوړ په یوه ندیی دوولایه نه ی مردن و ژیا ن ده ستیشا ن ده کا. یه که م، په یوه ندی له جوړی دژوا ز یا نی بوونی یه کیان هۆی له نیو چوونی ئه وی دیکه یانه. به هاتی مردن، ژیا ن کۆتایی پیدئ. دووه م، په یوه ندیی لیک دژی ژیا نی هه‌لۆ به رامبه ر به ژیا نی قه‌له‌ره شه که له جوړی په یوه ندیی لیک دژه؛ چونکه ئه و دوو جوړه ژیا نه له گه‌ل یه ک ناخویننه وه و یه ک ناگرنه وه. هه‌لۆ به هه‌لفرین و پشت له بیرو که ی قه‌له‌ره شه وه ک دوا یین وه سیه ت بریا ری دا که کفه که ی هه وری سپیی ئاسمان بی.

هه وری ئاسمان بی خه لاتم باشه یا له شم خاشه بکیشن باشه

قه‌له‌ره شه له سه ر په یین و پالی قه‌راخ دی ده ژیا و خوار دیشی هه ر که ره تو پیو و که لاک ی گو یلکی مندا ره وه بوو بووه، هه ر بۆ یه ش ته مه نی در یژه. ئه و چه ند دی ره وه سفیکی پرواتا له جوړی ژیا نی بی با یه خ ی قه‌له‌ره شه وینا ده کا.

پین و پالی که له پالی دیه مه ن زلی نو که ری خو تی لیه که ره تو پیو و که لاک ی گو یلک هه لمی دل روونکه ره وه ی سه ر گو یلک

بابه تی ده ستیشا نکه راو له م شیعه گێرانه وه یه دا به پیی په یوه ندیی لیک دژ و دژوا ز، ئه ری نی و ئه خلاقیه و له رو به رو بوونه وه ی مردنا ریگای ده ر با ز بوون نیه.

۷- ليكدانه وهه كاني گيړانه وهيي به سي جور دابهش دهبي

ليكدانه وهی وه سفي: هه لؤ بالنده يه كي به رزه فړه و له ناسماندا ده ژي (وه سف كړدي بارو دوخي ژياني هه لؤ).

هاته وه بيري هه لؤ رابردووي پاكي بووژانه وه يادي مردووي
 گول كرا رايه خ و پايه ندام چهنده ناروا لسه شي كيو، ئاوازم
 چهنده روانيمه زه وي له و بانه كيو و دهشت له و سهره وه چهن جوانه
 چهن چكولهن په له وهر له و به رزه ناخ! كه چهن خويړي گره هم عه رزه
 چهنده راوي كه و كه و باړم كړد دژمني تا قمي شمقارم كـرد
 كؤلكه زيړينه وه كو و تاقي زه فهر ناسمان بو مني به ست، كاتي سه فهر
 حه و ته و انان بو ميدالي شهري من چهنده شو راوه به خوين شاپهري من

ليكدانه وهی شيو هبي (وجهي): هه لؤ هه لده فري بو ئه وهی له تمه ني كورت و مردن رزگار بي و ريگا چاره يه ك بدوزيته وه.

هه لفرې راو كهرې زالي كه ژ و كيو له چي اي به رزه وه رووي كرده نشيو...
 هاته لاي قه له به كزي و بي وازي قه له كوتي: مامه هه لؤ ناسازي؟
 كو تي قالاوه ره شه ي پسوړم! پيرم و پينه له لئوي گورم
 باخي ژينم به خه زان ژا كاوه كاتي مه رگه و نه جه ليش ناكاوه
 پيم بلې چؤنه كه تو هه ر لاوي؟ زور به سال پيري به لام چا ماوي

ليكدانه وهی تيپه ر (معدی): هه لؤ ريگاي دهر بازبون له مردن نابيينته وه و له به رامبه ر مه رگدا كؤل ده دا.

سا، كه هه و كاره وه هاسا كاره مه رگه ميواني گه دا و خونكاره
 هه وري ناسمان بي خه لاتم باشه يا له شم خاشه بكيشن باشه؟

۸- به ره ودوايي كاني گيړانه وه له شيعري «هه لؤ» دا

۱- به ره ودوايي په يمانی: له م به ره ودواييدا په يمانيك له نيوان هه لؤ و هه ستي
 ده به سترئ كه به پي ئه و په يمانه هه لؤ ده بي ريگاي دهر بازبون له تمه ني كورت
 و مردن بينيته وه.

۲- به ره ودوايي جيه جيكاري (به رپوهري): له م به ره ودواييدا هه لؤ هه ركي خوي

به دروستی به‌ریوه ده‌با؛ به‌لام کۆتایی نایه به‌و سه‌ره‌نجامه‌ی که یارمه‌تیده‌ری زیندوو مانه‌وه‌ی بی.

۳- به‌ره‌ودوایی داب‌ران یان جیا که ره‌وه: له‌م به‌ره‌ودواییه‌دا سه‌یری جووله‌ی شیعی گێرانه‌وه‌یی له‌ نه‌رێتییه‌وه‌ بۆ نه‌رێتییه‌. له‌م گێرانه‌وه‌یه‌دا دۆخیک دیته‌ ئاراوه‌ که ناخۆ هه‌لۆ بۆ پتر زیندوو مانه‌وه‌ و رزگار بوون له‌ مردن، ریگا چاره‌یه‌ک ده‌بینته‌وه‌؟ بۆیه له‌ گه‌ل قه‌له‌ره‌شه‌ و توویژ ده‌کا تا رازی ته‌مه‌ندریژی ببینته‌وه‌. پینشیاری قه‌له‌ره‌شه‌ بۆ خواردنی که‌لاکی تۆپیو ده‌بیته‌ هۆکاریک بۆ نه‌وه‌ی هه‌لۆ جارێکی تر بۆ شوینی خۆی بگه‌رێته‌وه‌ و ژبانی پر له‌ شانازی له‌ ئاسماندا درێژه پێدا. له‌ ئاکامدا هه‌لۆ بۆ ته‌مه‌نی درێژه په‌نا بۆ هه‌موو چه‌شنه‌ سه‌رشۆرییه‌ک نابا. که‌واته‌، به‌م شیوه‌یه‌ گێرانه‌وه‌ بۆ هه‌لۆ به‌ خۆشی کۆتایی پێدئ و ته‌واو ده‌بی.

له‌و شیعه‌دا هه‌لۆ رۆلی به‌لینده‌ری په‌یمان، تاکیکی که‌ تاقیکراوه‌ ته‌وه‌ و بابته‌ی (تاقیکردنه‌وه‌)یه‌ ده‌ستیشان ده‌کری.

قه‌له‌ره‌شه‌، رۆله‌کانی دانه‌ری په‌یمان، به‌رپرسی سه‌ره‌کی بۆ تاقیکردنه‌وه‌ و داوه‌ری له‌ سه‌ر شانه‌.

په‌یمان: هه‌لۆ به‌شوین دیتنه‌وه‌ی ریگا چاره‌یه‌ک بۆ ته‌مه‌ندریژی و رزگار بوون له‌ مردن، په‌یمان ده‌به‌ستی ئه‌و ریگایه‌ ببینته‌وه‌.

ئه‌زموون: دیتنه‌وه‌ی ریگا چاره‌یه‌ک، ئه‌زموونی هه‌لۆیه‌ که‌ به‌ په‌یمانی ئه‌و تاقی ده‌کرێته‌وه‌ و هه‌لده‌سه‌نگیندري و ئه‌گه‌ر هه‌لۆ ریگای رزگار بوون له‌ مردن ببینته‌وه‌، ده‌توانی درێژه به‌ ژبانی بدا. درێژه‌دان به‌ ژبان (ئه‌گه‌ر بوونی بی) داوه‌ری و جووری بیرکردنه‌وه‌ و به‌ریاردانی خه‌لک و ده‌وربه‌ره‌ له‌ باره‌ی ئه‌وه‌وه‌.

۹- شروقه‌ی روانگه‌ و ته‌وسیف له‌ شیعی «هه‌لۆ»دا

له‌ شیعی گێرانه‌وه‌یی هه‌لۆدا ئه‌و بابته‌ی شیای سرنجدانه‌، جیا له‌ پینکهاته‌ی گێرانه‌وه‌یی، بوونی بگێره‌وه‌ کانه‌ (بگێره‌وه‌ی که‌سی سییه‌م، بگێره‌وه‌ی که‌سی یه‌ که‌م). له‌ گێرانه‌وه‌ی ئه‌و شیعه‌دا، سه‌ره‌تا بگێره‌وه‌ی که‌سی سییه‌م رۆلی هه‌یه‌ و به‌سه‌ره‌ات و رووداوه‌کان ده‌گێرێته‌وه‌ و له‌ ده‌ره‌وه‌ی گۆره‌پانی گێرانه‌وه‌دا رووداوه‌کان بۆ خوینهر باس ده‌کا. ئه‌و بگێره‌وه‌ زۆر جار راقه‌کاره‌ و به‌ شیکردنه‌وه‌ی بارودۆخ و هه‌لسوکه‌وتی که‌سایه‌تییه‌وه‌ خه‌ریکه‌. سه‌ره‌تا پینگه‌ و بارودۆخی که‌سایه‌تی هه‌لۆ بۆ خوینهر شروقه‌ ده‌کا و پاشان جووری بیرکردنه‌وه‌ی ئه‌وان (خوینهر) سه‌باره‌ت به‌

ئەوێ که ههیه روونکردنەوێ بۆ دەکا.

له درێژەدا به کهسایهتی ههڵۆ ئیزن دەدری، تا به وتووێژ بیروپرای خوی سهبارهت به ژيان و ئەوێ رووی داوه بۆ خوینەر بگێرێتهوه. تهواو لهو بهشه دایه که بینهری گۆرانی بگێرێوه له کهسی سییهم بۆ کهسی یه کهم دهبین و ههر ئه وتووێژه هۆکاری درێژبوونهوێ فۆرمی شیعەر که گۆرپه پانی گێرانهوێ چیرۆک دهبی، لهم بهشه دا بوونی کهسی سییهم کهم دهبیتهوه و کۆتایی پیدئی.

له روانگه، توخم و بابتهیکی گرینگی تر تهوسیفیکه که له خزمهت دهقی گێرانهوه دایه. تهوسیف، یه کینک له شیوه کانی په ره پیدانی گێرانهوێه و به کاریگه ریی ئهوه (تهوسیف) ده کری به روانین و سرنجدان به سروشتی ماددی و کهسایهتییه کان، ئه و روه ته (په ره پیدانی ره وایهت) به باشی به رپوه بچی (سمیعی، ۱۳۸۹: ۱۱۰). شاعیر به که لک وه گرتن له ره ههنده کانی دهره وه یی و رواله تی کهسایه تی وه ک له ش و جووله، به ستین بۆ تهوسیفی دهره وونی پینکدینی. بنگومان کارایی تهوسیفی کهسایه تی له شیعەر که متر له تهوسیفی ئه و له پینکهاته ی چیرۆکی ئه ورپویه. ههروه ها شاعیر به که لک وه گرتن له تهوسیف باشتر ده توانی دۆخ و هیماکانی رواله تی کهسایه تی کاریگه ری گێرانهوه دهر بیری، ئه و تهوسیفه جیاواز و جۆراو جۆرانه له زهینی خوینەر له لای یه ک چی ده گرن و رواله تی کهسایه تی وینا ده کری.

سه ره پای تهوسیفی رواله تی کهسایه تی قه له رپه شه، بارودۆخ و پینگه ی ژیانیش وه سف ده کا و ههر ئه و بابته ش هۆکاریکه تا هه لۆ بۆ راویژ په نای بۆ بینن. به هاتنی هه لۆ و تهوسیفیک که له و بابته ئاراسته کراوه (وتووێژی هه لۆ و قه له رپه شه) ههروه ها تیروانینیک بۆ ناخی کهسایه تی ده کا و سرنج ده داته ئاکاریک که له ناخ و دهره وونیه وه سه رچاوه ده کری. له م به شه دا قه له رپه شه دهره تانی دهر بیری کهسایه تی ده بی، به تابهت کاتیک قه له رپه شه، هه لۆ بۆ قه راخ ئاوابی بانگه یشت ده کا و ده ست به خواردنی که لاکسی تۆپیو ده کا (تا هه لۆ په ندی لێ بگری، قه له رپه شه ناراسته وخۆ هه لۆ هان ده دا بۆ خواردنی نه شیاو) هۆکاریکه تا ناخی شاراوه و باوه ری دهره وونی هه لۆ پیناسه بکری.

۱۰ - سه ره نجام

به شیکردنەوێ و لیکدانهوێ شیعری هه لۆ و شرۆڤه ی چه ند بابته تیک وه ک روانگه و

تەوسیف، بەو سەرەنجامە دەگەین کە سوارە بە پێرەوی کردن لە شاعیرانی پیشوو لە هۆندنەوێ ئەو شیعەرەدا، لەو توخممانە کەلکی وەرگرتوو. لە شیکردنەوێ ئەو شیعەرەدا بەو ئەنجامە دەگەین کە شیعری هەلۆ شیایو لەگەڵ پیکهاتەیی گێرپانەوێ و روانگەیی پیکهاتەخوێزەکانی وەک گریماسە. رەوتی چیرۆک لەم شیعەرەدا جوولەکردن لە ئۆقرەیی سەرەتاییهوه بۆ لووتکە و پاشان گەڕانەوێ بۆ ئارامییه. ئەو چیرۆکە خاوەنی کەسایەتییه کی (character) وادەبینن کە بە شیوێیه کی کارا، کارتیکەری لە سەر زەین و رەوانی خوێنەر جێ هێشتی. دیالۆگ لەم هۆنراوێیهدا، کە لەبەرچاوترین و روونترین تایبەتمەندیی چیرۆکە، بە شیوازیکیی ئەدەبی بەرپێوه چوو و رۆل، شوێن و پێگەیی کەسایەتی هەلۆ و قەلەرەشەیی نواندوو و خوێنەر لە دژایەتی هزر و تێرمانی هەر دوو کەسایەتی چیرۆک ئاگادار دەکاتەوێ.

لایەنی کۆمەلایەتی قارەمانی چیرۆک ئەرینی و بە شیوازیکیی هونەری دەستیشان کراو.

ژانری ئەدەبی شیعری «هەلۆ»، ئەدەبیاتی فیرکاری (Didactic Literature) لە جۆری تەمسیل (Allegory) ه.

لە دیمەنی سەرەتایی ئەو شیعەرەدا بارودۆخیکی بەرامبەر زالە کە بەستینی رووداوێ جۆراوچۆرەکانە و لە بەشی گێرپانەوێدا کەسایەتی وەسف دەکری. هەلۆ لەوێ کە پیر بوو بەخەمە و بە شوێن دیتنەوێ رینگاچارەیه ک بو دەربازبوون لە مردن و تەمەنی کورتە. هێزیک کە هانی دەدا بۆ ئەو مەئمووریەتە، هەستی دەروونی خۆیەتی. جوولە و رەوتی چیرۆک لە بارودۆخی بەرامبەر و یە کساندا تووشی ئال وگۆر دەبێ و چارەنووسی کەسایەتی روون دەبیتەوێ. لە کۆتاییدا هەلۆ تەمەنی کورت و مردن لە ئاسماندا هەلدەبژێری.

منابع فارسی

۱. احمدی، بابک (۱۳۸۰) ساختار و تأویل متن، چاپ یازدهم، تهران: مرکز.
۲. اخوت، احمد (۱۳۷۱) دستور زبان داستان، اصفهان: فردا.
۳. اسکولز، رابرت (۱۳۷۷) عناصر داستان، ترجمه فرزانه طاهری، تهران: مرکز.
۴. _____ (۱۳۸۳) درآمدی بر ساختارگرایی در ادبیات، ترجمه فرزانه طاهری، تهران: آگه.
۵. بالایی، کریستف؛ میشل کویی پرس (۱۳۶۶) سرچشمه‌های داستان کوتاه، ترجمه احمد کریمی حکاک، تهران: پایروس.
۶. پراپ، ولادیمیر (۱۳۸۶) ریخت‌شناسی قصه‌های پریان، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: مرکز.
۷. تودوروف، تزوتان (۱۳۸۲) بوطیقای ساختارگرا، ترجمه محمد نبوی، چاپ دوم، تهران: آگه.
۸. سمیعی، احمد (۱۳۸۹) نگارش و ویرایش، چاپ دهم، تهران: سمت.
۹. سیدحسینی، رضا (۱۳۸۷) مکتب‌های ادبی، چاپ چهارم، تهران: نگاه.
۱۰. فورستر، ادوارد مورگان (۱۳۸۴) جنبه‌های رمان، ترجمه ابراهیم یونسی، چاپ پنجم، تهران: نگاه.
۱۱. مستور، مصطفی (۱۳۸۷) مبانی داستان کوتاه، چاپ دوم، تهران: مرکز.
۱۲. مکاریک، ایرناریما (۱۳۸۴) دانش‌نامه نظریه ادبی معاصر، ترجمه م، مهاجر و محمد نبوی، تهران: آگه.
۱۳. مکارک، رابرت (۱۳۸۳) داستان، ترجمه محمد گذرآبادی، تهران: هرمس.
۱۴. میرصادقی، جمال (۱۳۸۵) عناصر داستان، چاپ چهارم، تهران: سخن.
۱۵. _____ (۱۳۸۶) ادبیات داستانی، چاپ چهارم، تهران: سخن.
۱۶. ناتل خانلری، پرویز (۱۳۸۷) ماه در مرداب، چاپ چهارم، تهران: معین.
۱۷. والاس، مارتین (۱۳۸۲) نظریه‌های روایت، ترجمه محمد شهباز، تهران: هرمس.
۱۸. یوسفی، غلامحسین (۱۳۷۱) چشمه روشن، چاپ چهارم، تهران: علمی.
۱۹. یونسی، ابراهیم (۱۳۸۸) هنر داستان‌نویسی، چاپ دهم، تهران: نگاه.

سه‌چاوه کوردییه‌کان

۱. ئیلخاننی زاده، سواره (۱۳۸۸). خه‌وه به‌ردینه. په‌خشانگه‌ی ئازادی.